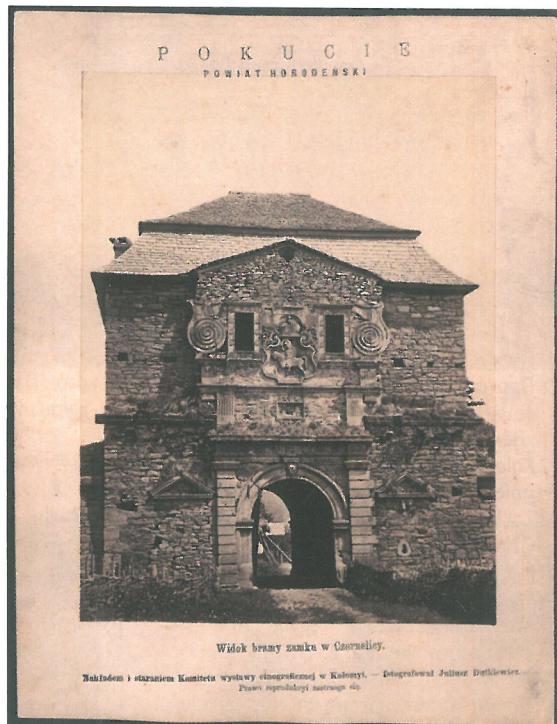

Магда АРСЕНИЧ

ФОРТЕЦЯ часів Австро-Угорщини

В'їзна вежа замку.
Світлина Ю. Дуткевича. 1880 р.
Зберігається в Національній бібліотеці у Варшаві

3 другої половини XIX століття в Галичині інтенсивно розбудовуються культурні та освітні організації, діяльність яких стала можливою завдяки отриманій у 1867–1870 роках автономії. Діяльність багатьох організацій, як польських, так і українських, була скерована на формування національної свідомості та популяризації історії. Однак це вимагало чималих зусиль з боку інтелігенції, оскільки на той час більшість сільського населення Галичини була неписьменною, а усвідомлення цінності пам'яток практично дорівнювало нулю.

Серед опублікованих популярних та краєзнавчих праць, а також численних ініціатив, таких як організація виставок та екскурсій, знадобилося також згадки про замок у Чернелиці. Цікаво, що ці джерела дають нам не тільки інформацію про знання сучасниками історії замку, а й, певною мірою, дозволяють відтворити його вигляд завдяки збереженим фотографіям і описам. Ці явища пов'язані із загальноєвропейською тенденцією зацікавлення пам'ятками минулого та охороною їх, що, своєю чергою, започаткувало діяльність державних установ, які опікувалися збереженням та реставрацією пам'яток. Про те, як вплинули такі явища на історію замку в Чернелиці, піде мова у цій статті.

ЗАЦІКАВЛЕННЯ ЧЕРНЕЛИЦЬКИМ ЗАМКОМ ЯК ПАМ'ЯТКОЮ МИNUВШИНИ

Історія його від середини XIX століття і впродовж кількох наступних десятиліть залишається малознаною. Причиною цього є брак джерел, які дали б змогу хоча б частково заповнити цю прогалину. Перші відомості про досліджуваний об'єкт з'являються лише 1880 року, що було пов'язане з початком зацікавлення Чернелицьким замком як пам'яткою старовини. Саме тоді для експозиції Етнографічної виставки Покуття 1880 року в Коломії, яку відкрив тодішній монарх Австро-Угорщини Франц Йосиф I, була спеціально зроблена фотографія в'їзної брами замку. Ця ж світлина згадується у «Каталозі Виставки» разом із іншими зображеннями руїн замку в сусідньому з Чернелицею Раковці над Дністром¹. Ця виставка була першою подією загальноєвропейського масштабу в регіоні. За інформацією Марцела Туркавського, секретаря Чорногірського відділу Татранського Товариства, автором світлин для виставки був відомий коломийський фотограф Юліуш Дуткевич, який мав виконати по два знімки кожного з об'єктів².

Найдавніша світлина Чернелицького замку донедавна була відома тільки з праці Олександра Чоловського, виданої в 1892 році, у якій автор вмістив неякісне зображення брами з інформацією, що фото виконав Дуткевич, а зберігається воно в колекції Консерватора Владислава Пшибиславського (одного з організаторів коломийської виставки), який мешкав в Уніжі³. Місцезнаходження оригіналу згаданої світлини донедавна було невідоме. Її вдалося виявити у фондах Національної бібліотеки у Варшаві, наразі вона є доступною в базі даних

«Polona»⁴. З цього ж періоду походить фотографія житлового будинку – палацу, який стояв на замковому подвір'ї. Підпис стверджує, ніби тут перебував гетьман коронних військ, а пізніше король Ян III Собеський⁵. Приблизно тоді ж (1882 р.) було створено перший малюнок брами замку в Чернелиці авторства Тадеуша Рутковського. На жаль, обставини, за яких його було створено, до цього часу залишаються невідомими. Так само фактично нічого не відомо про його автора⁶.

У цей період Чернелицький замок фігурує також у численних краєзнавчих публікаціях, зокрема у дослідженні Іполита Ступницького «Galicia pod wzgledem topograficzno-geograficzno-historycznym»⁷, у якому, як і у праці О. Чоловського, з'являється інформація про перебування в замку Яна III Собеського. Замок у Чернелиці згадано й у виданому в 1880 році у Варшаві «Słowniku Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich», де повторюється інформація про Собеського⁸. Натомість в опублікованому 1884 року німецькомовному путівнику по Галичині написано, що Чернелицький замок – гідна уваги пам'ятка по дорозі зі Львова, через Коломию до Снятину⁹. У цьому виданні автор помістив світлину замку невідомого автора¹⁰. Крім того, інформацію про замок у Чернелиці можна знайти в популярному путівнику по Галичині Мечислава Орловича, який побачив світ завдяки багаторічній праці Академічного Туристичного Клубу у Львові¹¹. Це свідчить про те, що на межі XIX–XX століть Чернелицький замок відвідували і описували студенти – учасники клубу. В путівнику М. Орловича також згадується про перебування тут Яна III Собеського, а заразом і про підземний хід, який з'єднував Чернелицький і Раковецький замки. До того ж зазначено, що зберігся мур завтовшки два і заввишки 6 м, а також «вежа з брамою, прикрашена гербом „Погоня“ і ренесансним декором, а також житловий будинок»¹².

Існують відомості про фото замку в Чернелиці, зроблене невідомим автором близько 1904 року, яке зберігалося у «фізичному кабінеті» відомої гімназії у Дрогобичі у фонді під назвою «zamki na kresach polskich» під номером 165¹³. Останній факт свідчить про те, що ця світлина використовувалася в навчальному процесі разом з іншими знімками замків у Теребовлі, Олеську, Підгірцях, Раковці і багатьох інших з метою ознайомлення учнів з історією регіону й привернення їхньої уваги до пам'яток старовини. На жаль, наразі не вдалося дізнатись детальнішої інформації про цю фотографію та її долю. Це могла бути одна зі світлин, виконаних Ю. Дуткевичем у 1880 році, але не виключено, що знімок міг виконати інший фотограф на чиєсь спеціальне замовлення.

ЗАМОК ПІД ОПІКОЮ ГАЛИЦЬКИХ КОНСЕРВАТОРІВ ДО КІНЦЯ XIX СТОЛІТТЯ

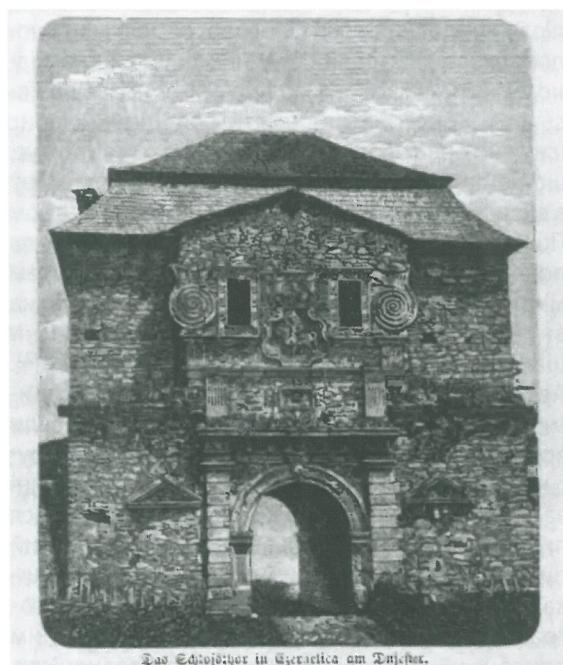
Активізація зацікавлення замком у Чернелиці як історичною пам'яткою була безпосередньо пов'язана з діяльністю Грома консерваторів Східної Галичини, яке, будучи державною установою, займалося охороною пам'яток та їх популяризацією.

Архівні документи Грома консерваторів пам'яток Східної Галичини, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у Львові, дають змогу частково простежити історію Чернелицького замку в період від кінця XIX століття до початку 1920-х років. Зрозуміло, що замок у Чернелиці був однією з менших пам'яток, якими цікавилися Консерватори, через це джерела не дають нам повної картини подій цього періоду, проте завдяки їм можна відтворити декілька етапів його історії.

Перші кроки з узяття під опіку Громом консерваторів Чернелицького замку було зроблено 5 березня 1891 року, коли згідно з «Протоколом засідання» Грома Владислав Пшибиславський, який мешкав неподалік Чернелиці, в селі Уніж, був офіційно призначений опікуном над руїнами замків у Чернелиці та Раковці¹⁴. Цей факт підтверджує також

В'їзна вежа замку. Малюнок Тадеуша Рутковського. 1882 р. Копія зберігається в приватному архіві З. Соколовського (Івано-Франківськ)

В'їзна вежа замку. Близько 1884 р. Подаємо за: Jandaurek J. Das Königreich Galizien und Lodomerien und das Herzogthum Bukowina. – Wien, 1884. – S. 150.

В'їзна вежа з боку дитинця. Світлина А. Фрідріха.
Близько 1900–1904 рр. Оригінал знаходиться
в Національній бібліотеці у Варшаві. Фотоархів
«Polona»

О. Чоловський у виданій роком пізніше праці¹⁵. Саме завдяки діяльності В. Пшибиславського і його кореспонденції з Гроном консерваторів маємо можливість встановити важливі факти з історії замку в Чернелиці в останніх роках XIX століття.

З праці О. Чоловського дізнаємося, що в кінці XIX століття власником був Самуель Мосберг. Збережені джерела не дають змоги встановити докладну хронологію зміни власників після родини Ценських, які володіли замком у першій половині XIX століття, найімовірніше, до 1848–1850 років¹⁶. Проте можна припустити, що Мосберг набув замок не пізніше квітня 1892 року. З листа городенківського старости Норберта Лорша від 8 квітня 1892 року до Самуеля Мосберга¹⁷ відомо, що на той час замок уже був власністю останнього¹⁸. Підтвердженням цього є також інформація з «Протоколу засідання» Гrona консерваторів від 29 квітня 1892 року, яке, розглядаючи справу Мосберга як власника замку в Чернелиці, зафіксувало, що «новий його (замку. – М.А.) власник, єврей»¹⁹. Зі згаданих вище листів городенківського старости, а також протоколу Консерваторів можна припустити, що Мосберг викупив замок у попередніх власників, про яких наразі нічого не відомо.

Згідно з інформацією, поданою О. Чоловським, після придбання замку Мосберг замешкав одноповерховий житловий будинок у південно-західному куті замкового подвір'я²⁰. У праці львівського Консерватора міститься цінний опис існуючих на той час будівель. Автор стверджує, що найкраще збереглася західна частина муру з в'їзою брамою під дахом і з великим гербом Погоня. Табличка під гербом на той момент була пошкоджена, О. Чоловський припустив, що там містилась дата побудови замку. Натомість на внутрішньому боці брами був герб Пилива з ініціалами княгині Євфросинії Чарторийської²¹. Автор стверджував, що давні будинки, які примикали до брами з обох боків, на той час були зруйновані або ж переобладнані під стайні. Другий поверх брами порожнів. Терен усередині замкового муру переважно використовувався як овочевий город²². Цікаво, що О. Чоловський пише про житлові будинки, які обабіч примикали до брами. Це суперечить відомим іконографічним джерелам та давнішим інвентарним описам, на підставі яких можна з упевненістю стверджувати: будівля була тільки між брамою і південним бастионом, натомість збережені джерела не підтверджують існування яких-небудь житлових приміщень з північного боку брами.

Крім опису тодішнього стану замку О. Чоловський подає надзвичайно цікаву інформацію про те, що того ж року (1892) Самуель Мосберг мав намір перебудувати замок²³. Ці заходи не були узгоджені ані з Гроном консерваторів, ані з місцевою адміністрацією, тому наразилися на спротив тодішнього городенківського старости Норберта Лорша²⁴, який заборонив цю перебудову. В уже згадуваному листі від 8 квітня 1892 року, надісланому Самуелю Мосбергу з приводу перебудови замку, староста зазначав, що «[...] Пан, як власник стародавнього замку в Чернелиці, піддав його змінам, таким чином руйнуючи його історичний характер»²⁵. Далі у листі Норберт Лорш, під загрозою карі у 200 злотих, заборонив Мосбергові здійснення «реставрації в мури», до подальших розпоряджень влади у цій справі²⁶. Також спеціальний лист був надісланий графу Войцеху Дідушицькому, відповідальному за секцію історичних пам'яток у Гроні консерваторів²⁷.

На підставі цього листа можна припустити, що Мосберг самовільно встиг значно змінити первісний вигляд замку, і тільки заборона під загрозою карі городенківського старости перервала подальші плани перебудови муру. Але цієї інформації не підтверджує О. Чоловський, який лише згадує про даремну спробу Мосберга здійснити перебудову²⁸.

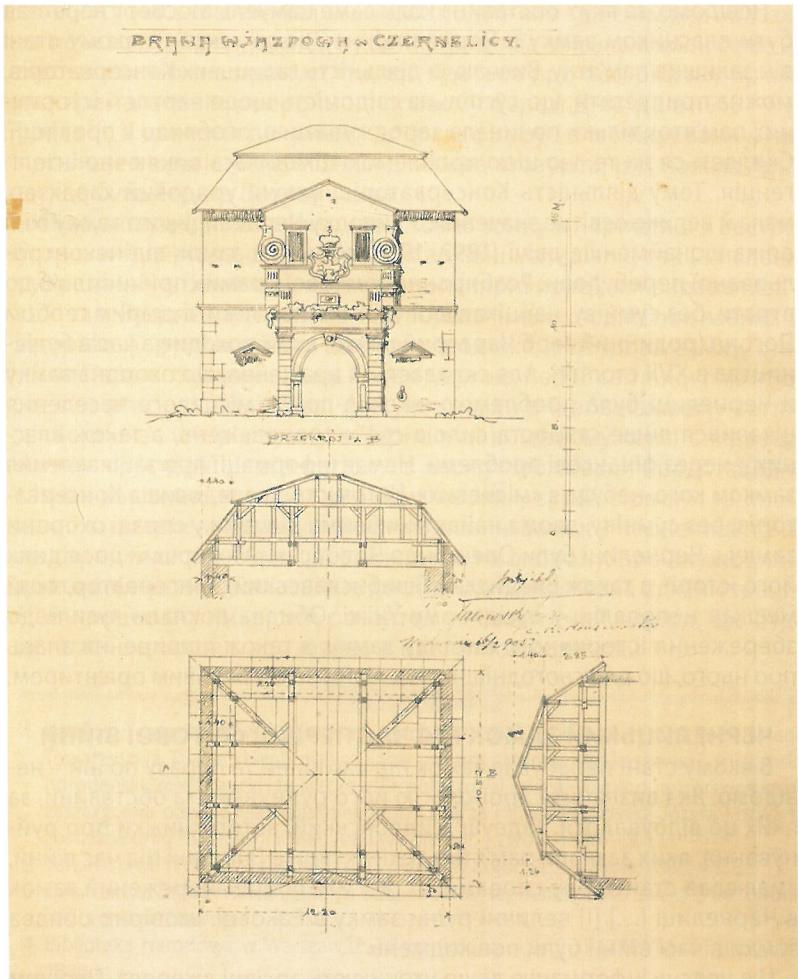
Після представлення листа городенківського старости на наступному засіданні Гrona консерваторів у Львові 29 квітня 1892 року ухвалено «просити Консерватора Пшибиславського, аби в заступництві Консерватора гр. Дідушицького взяв під свою опіку замок і не допустив його руйнування»²⁹.

Справа 1892 року є першою задокументованою спробою змінити зовнішній вигляд Чернелицького замку, яка викликала занепокоєння в Консерваторів. Як показує цей приклад, згідно з чинним в Австро-Угорщині законодавством історичні пам'ятки підлягали правовій охороні і власник не мав права без згоди відповідальних державних структур змінювати зовнішній вигляд пам'ятки.

Про подальшу опіку Консерваторів над Чернелицьким замком свідчить лист Олександра Чоловського від 31 липня 1899 року, надісланий до староства в Городенці з інформацією, нібито Самуель Мосберг, власник замку, мав намір продати його Фундації Гірша (єврейській освітній організації, яка засновувала приватні школи³⁰). О. Чоловський писав про це: «Фундація у випадку набуття власності над замком мусила би здійснити перебудови, які б не відповідали намірам Консерваторів». І далі висловлював готовність за необхідності звернутися у цій справі до найвищої влади в Галичині, аби не допустити цієї оборудки³¹. Подальший перебіг справи невідомий, але, судячи з

Проект відбудови в'їзної вежі замку після пожежі. Автор Т. Тальовський. 1905 р. Оригінал знаходиться в Архіві Інституту мистецтва Польської академії наук у Варшаві

браку згадувань у документах, а також згадок Мосберга в пізніших документах як власника, до продажу замку Фундації Гірша справа так і не дійшла. Особливий подив викликає рішучість О. Чоловського у цій справі, а це може вказувати на те, що мали місце й інші подібні випадки перебудови пам'яток, які непокоїли Консерваторів.

З часів належності замку Самуелю Мосбергом походить також світлина авторства Альбіна Фрідріха³², виконана із замкового подвір'я. На ній зображена в'їзна брама під дахом, а також будинок зі знищеним другим поверхом, що примикає до брами (без даху). Також на фото бачимо невідомого чоловіка. Після Другої світової війни ця світлина разом з іншими львівськими фондами О. Чоловського потрапила до Національної бібліотеки у Варшаві як частина його колекції. На знімку немає дати, але, за свідченнями звітів і документів Гrona консерваторів, її виконав Альбін Фрідріх, фотограф-аматор, який фотографував руїни замків у Галичині і протягом кількох років, починаючи з 1893-го, дарував їх Грону Консерваторів, що особливо цінувалося серед останніх³³. На сьогоднішній день це єдина доказувальна світлина замкової брами, виконана з середини подвір'я, перед пожежею 1904 року.

ПОЖЕЖА ЗАМКУ 1904 РОКУ І ПОДАЛЬШІ СПРОБИ ЙОГО ПЕРЕБУДОВИ³⁴

З листа від 31 травня 1904 року Казимира Пшибиславського³⁵ з Уніжа до Гrona консерваторів Східної Галичини дізнаємося, що 18 травня цього ж року Чернелицький замок згорів³⁶. На жаль, джерела не містять чіткої відповіді на запитання про причину, масштаби пожежі

і шкоди, якої зазнала будівля. Однак з пізнішого листування Мосберга з Гроном консерваторів, а також їхніх опублікованих доповідей у друкованому органі «Teka Konserwatorska» знаємо, що згорів дах брами, який потребував термінового ремонту, а також, імовірно, житловий будинок, тобто давній палац на замковому подвір'ї.

Після пожежі Мосберг здійснив чергову спробу перебудови замку. У згаданому листі до Гrona консерваторів Казимир Пшибиславський писав: «В цей час п. Мосберг збирається його [замок] відбудувати, розібрati вежу, а з того матеріалу відновити житловий будинок на замчиську»³⁷. Далі у листі автор просить Консерваторів, аби вони звернулися до староства в Городенці, щоб там дали доручення жандармерії в Чернелиці наглядати за замком і не допустити будь-яких перебудов пам'ятки, без попередньої згоди Консерваторів³⁸.

Про перебудову Чернелицького замку після пожежі кілька разів згадували Консерватори в «Teka Konserwatorskiej». У звіті за липень 1904 – березень 1905 року є примітка, яка підтверджує, що Теодор Тальовський, відомий галицький архітектор (автор проекту костелу св. Єлизавети у Львові), особисто оглянув замок після пожежі. Архітектор вважав, що «цей замок потрібно відреставрувати, як цікавий тип польської мурованої фортеці»³⁹. На думку Т. Тальовського, найважливішим на той час завданням для порятунку замку було вирішення проблеми покрівлі надбрамної вежі. Гроно консерваторів ухвалило виділити на цю мету 400 крон у випадку, якщо власник візьме на себе решту витрат на ремонт (загальна вартість ремонту даху становила приблизно 1000 крон)⁴⁰. Остаточного порозуміння сторони досягли аж за рік і 14 січня 1906 року Мосбергові було надіслано 400 крон на покриття замкової брами⁴¹.

З цього ж періоду походить відоме в історичній літературі креслення замкової брами авторства того ж Т. Тальовського. Воно є проектом відбудови брами, а не фіксацією її тогочасного стану, про що свідчить проставлена на ньому дата. Сьогодні це креслення зберігається в Архіві Інституту мистецтв Польської академії наук у Варшаві⁴².

Незважаючи на чітку позицію Консерваторів щодо порятунку замку, рішення про виділення коштів на ремонт даху не було простим. В лютому 1905 року якийсь Мотель Фалік з Чернелиці написав Консерваторам донос на Мосберга, заявляючи, нібито той обманом просив гроші на

ремонт даху, хоча сам був заможною людиною⁴³. В архівній кореспонденції Грана не збереглося жодної відповіді на цей наклеп, про який повідомив Т. Тальовський. Проте можна ствердити, що донос був неправдивим, оскільки, як уже згадувалося, власник замку дістав, хоч і через рік, виділені на вказану мету 400 крон.

Після відбудови замкової брами власник пам'ятки Самуель Мосберг знову намагався отримати гроші на відбудову замку. З цією метою 14 березня 1906 року він надіслав розлогий емоційний лист до Консерваторів, у якому просив 2000 корон (або позику на 10 років) на дах і ґрунтовний ремонт замкових будівель⁴⁴. Зі змісту листа випливає, що прилягала до відремонтованої брами, тут були житлові кімнати. Власник стверджував, що вона перебуває в жалюгідному стані, без даху, а стіни можуть обвалитися в будь-який момент. На підставі цього листа важко сказати, відколи будівля стояла без покрівлі. Малоймовірно, що відсутність даху була наслідком пожежі, яка сталася два роки перед тим (це підтверджує світлина А. Фрідріха кінця XIX століття, на якій не бачимо жодного даху над будівлею). Десятьма роками раніше О. Чоловський згадував, що на той час давні житлові приміщення були «знищенні, або змінені на стайні»⁴⁵. Тому важко стверджувати, в якому конкретно стані перебували замкові стіни після пожежі й ремонту брами. В архівних джерелах збереглася лише стисла відповідь Консерваторів на лист Мосберга від 6 квітня 1906 року. Вони повідомили, що не можуть виділити зазначену суму на подальший ремонт замку через брак коштів⁴⁶. Це була остання згадка про замок австрійських часів, на підставі чого можна зробити висновок, що чергова перебудова замку так і не відбулася, оскільки згідно з тодішнім законодавством для цього необхідно було мати дозвіл Консерваторів.

Відомі нам джерела не відображають усіх етапів і процесів, пов'язаних з діяльністю Консерваторів і власника замку. Збережені листи містять лише поверхову інформацію. Тому, говорячи про долю замку в руках Самуеля Мосберга, не можемо остаточно стверджувати, яким був його реальний вплив на зміні, що відбувались у цей період. Як уже згадувалося у листах Консерваторів, а також у зверненнях старости, Мосберг не давав про замок і намагався перебудувати його, попри те що це історична пам'ятка. Після пожежі 1904 року, коли згоріла замкова брама, власник мусив оплатити більшу частину вартості ремонту даху брами. Усвідомлюючи можливість фінансування її ремонту, він просив виділити додаткові кошти, у чому йому було відмовлено. Однак треба визнати, що в листі Мосберг декларує можливість сплатити позику Консерваторів, якщо ті дозволять її виплату впродовж десяти років. Це прохання було відхилене.

Невідомо, за яких обставин і коли саме Самуель Мосберг перестав бути власником замку в Чернелиці, невідомо також, в якому стані він залишив пам'ятку. Вивчаючи діяльність галицьких Консерваторів, можна припустити, що суспільна свідомість щодо вартості історичних пам'яток тільки починала зароджуватися, особливо в провінції. Скидається на те, що цією проблемою цікавилась виключно інтелігенція. Тому діяльність Консерваторів, маючи урядовий характер, мала і велике освітнє значення. У випадку Чернелицького замку їхня опіка щонайменше двічі (1892, 1904) зберегла замок від неконтрольованої перебудови. Розбирання замкової брами спричинило б до втрати, без сумніву, найцікавішої частини пам'ятки зі старим гербом Погоня (родинний герб Чарторийських), який походив з часів будівництва в XVII столітті. Але складається враження, що охорона замку в Чернелиці була проблемою, якою з-поміж місцевого населення цікавився лише староста силою своїх повноважень, а також власник – через фінансові проблеми. Немає інформації про зацікавлення замком кого-небудь з «місцевих». Натомість з середовища Консерваторів, без сумніву, двома найактивнішими діячами у справі охорони замку в Чернелиці були Олександр Чоловський – перший дослідник його історії, а також Владислав Пшибіславський, Консерватор, який мешкав неподалік, у сусідньому Уніжі. Обидва доклади зусиль до збереження історичного вигляду замку, а також поширення знань про нього, що для сьогоднішніх дослідників є важливим орієнтиром.

ЧЕРНЕЛИЦЬКИЙ ЗАМОК ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В якому стані перебував замок під час війни та одразу по ній – невідомо. Як і визначити хронологію його руйнувань та обставини, за яких це відбувалося. Тадеуш Шидловський, автор книжки про руйнування, яких зазнали пам'ятки архітектури в Галичині під час війни, змалював стан замку словами: «...досить добре збережений замок в Чернелиці [...] [i] величні руїни замку в Раковці. Імовірно обидва замки в часі війни були пошкоджені»⁴⁷.

Цю неясну інформацію дещо уточнюють архівні джерела. Першим з них за хронологією є рапорт Олександра Стшельбицького, керівника староства в Городенці, від 12 грудня 1917 року. Він складений для Намісництва у Львові після проходження австрійсько-російського фронту і відновлення на цих теренах австрійської влади. Серед пошкоджених будівель О. Стшельбицький згадує «в ґміні Чернелиці оборонний замок Чарторийських», а також «двор старопольський»⁴⁸. Ці досить лаконічні згадки не дають нам чіткої відповіді на запитання, коли саме замок зазнав руйнувань і які конкретно його частини були пошкоджені. Згаданим у рапорті «старопольським двором» може бути давній палац на замковому подвір'ї, але підтвердити це неможливо, оскільки в околиці існували й інші будівлі, що належали шляхті і так само могли зазнати ушкоджень.

Чергове джерело, яке проливає світло на стан замку після закінчення війни, зберігається у Відділі рукописів Національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника у Львові у фонді Львівського Консерваторського управління (об'єднувало Львівське, Станіславівське і Тернопільське воєводства). Це копія листа, надрукована на друкарській машинці з кількома поправками олівцем. Лист виданий «Етапним командуванням Городенківського повіту» 9 лютого 1920 року. Автор документа, чис прізвище невідоме, подає інформацію про те, що «Замок в Чернелиці є дуже занедбаним, вимагає адаптації, щоб зберегти решту стилювого оздоблення. В мурі, який оточує подвір'я, військовими зроблено декілька отворів з метою полегшення виходу з замку. Необхідно зобов'язати власницю замку, аби [вона] зайнялася охороною замку перед подальшим руйнуванням [...]»⁴⁹. З цього джерела дізнаємося, що під час військових операцій мур, який оточував замок, зазнав пошкоджень. Крім того, виявляється, що протягом дея-

кого часу військові займали замкове подвір'я та здійснювали вилазки за межі муру. В документі не уточнено, що за війська й коли саме це відбулося. Можна припустити, що йдеться про австрійську армію, яка тримала лінію оборони на правому березі Дністра в 1915–1916 роках⁵⁰. У цьому ж документі вперше фігурує власниця замку, чиє прізвище не зазначене. Пізніші джерела вказують, що, найімовірніше, це була Тереза Петровичова.

Підсумовуючи, зазначимо, що історію замку в Чернелиці в австро-угорський період розкривають як архівні матеріали, так і численні туристичні путівники та науково-популярні праці, які видавалися в той час. Завдяки їм можемо відтворити низку подій, пов'язаних із історією фортифікаційної пам'ятки (пожежа, відбудова замку, стан після Першої світової війни). Своєю чергою, перші світлини пам'ятки, які з'явились у цей період, фіксують зміни в її зовнішньому вигляді. Водночас історія замку в Чернелиці в певному сенсі є відзеркаленням історії цілого регіону, в якому проживали представники різних національностей – українці, поляки, євреї, вірмени та ін. На хвилі зацікавлення пам'ятками минувшини замок у Чернелиці почали сприймати як об'єкт, що заслуговує на охорону, про яку повинні дбати спільно його власники, дослідники і державна адміністрація. Цей процес отримав свій розвиток у міжвоєнний період, що буде детальніше охарактеризовано в наступному дописі.

ПРИМІТКИ

- 1 Katalog przedmiotów Wystawy Etnograficznej Oddziału Czarnohorskiego Towarzystwa Tatrzańskiego obejmującej powiaty: kołomyjski, kossowski, śniatyński, horodeński, zaleszczycki i borszczowski, połączoną z wystawą płodów górskich która zaszczyciona obecnością Najjaśniejszego Cesarza i Króla Franciszka Józefa I otwartą została w dniu 15 września 1880 roku w Kołomyi. – Lwów, 1880. – S. 17.
- 2 Turkawski M. Wystawa Etnograficzna Pokucia w Kołomyi. – Kraków, 1880. – S. 35.
- 3 Див. також: Щупак А. Найдавніші зображення Чернелицького замку з 80-х років XIX століття // Ямгорів. – Т. 22-23. – 2013. – С. 159–164.
- 4 Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Baza Polona. – Sygn. F.12718/IV: J. Dutkiewicz, 1880.
- 5 Ibid. – Sygn. F.12720IV: J. Dutkiewicz, 1880. Детальніше див. статтю Л. Квятковського «Палац Чернелицького замку» в цьому номері журналу «ГУ».
- 6 Детальніше див.: Щупак А. Найдавніші зображення Чернелицького замку. – С. 161.
- 7 Stupnicki H. Galicia pod względem topograficzno-geograficznego-historycznym. – Lwów, 1869. – S. 92.
- 8 Słownik Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / pod. red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego. – Warszawa, 1880. – S. 817.
- 9 Jandaurek J. Das Königreich Galizien und Lodomerien und das Herzogthum Bukowina. – Wien, 1884. – S. 150.
- 10 Детальніше див.: Щупак А. Найдавніші зображення Чернелицького замку. – С. 161–162.
- 11 Orłowicz M. Przewodnik ilustrowany po Galicji, Bukowinie, Spiszu i Orawie i Śląsku Cieszyńskim. – Lwów, 1919. – S. 149.
- 12 Ibid.
- 13 Sprawozdanie Dyrekcyi c. k. wyższego gimnazjum w Drohobyczku za rok szkolny 1904. – Drohobycz, 1904. – S. 72.
- 14 Центральний державний історичний архів у Львові (далі – ЦДІАЛ). – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 14.
- 15 Czołowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi halickiej. – Lwów, 1982. – S. 12–13.
- 16 Детальніше див.: Нагірний В. Чернелиця як резиденція Ценських у першій половині XIX століття // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Вип. 25. – 2014. – С. 9–13.
- 17 У цьому листі прізвище записано як «Mossberg», однак в більшості джерел воно записане як «Mosberg».
- 18 ЦДІАЛ. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 38.
- 19 Там само. – Спр. 16. – Арк. 28.
- 20 Там само.
- 21 Там само.
- 22 Там само.
- 23 Там само. – Арк. 12–13.
- 24 Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskiem na rok 1892. – Lwów 1892, s. 18.
- 25 ЦДІАЛ. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 38.
- 26 Там само.
- 27 Там само.
- 28 Czołowski A. Dawne zamki i twierdze. – S. 12–13.
- 29 ЦДІАЛ. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 28.
- 30 Rędziński K. Żydowskie fundacje oświatowe w Galicji na przełomie XIX i XX w. // Rola mniejszości narodowych w kulturze i oświatie polskiej w latach 1700–1939 / pod red. A. Bilewicz, S. Walasek. – Wrocław, 1998. – S. 111–115.
- 31 ЦДІАЛ. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 51.
- 32 Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Baza Polona. – Sygn. FF.7439.74: fotografia z kolekcji Aleksandra Czołowskiego.
- 33 Kronika czynności. Posiedzenie z dnia 13 lutego 1893 // Teka Konserwatorska. Rocznik II. Koła c. k. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicji Wschodniej II 1900. – Lwów, 1900. – S. 106; Kronika czynności. Posiedzenie z dnia 24 czerwca 1894 // Teka Konserwatorska. Rocznik II. Koła c. k. Konserwatorów. – S. 109. Див. також: ЦДІАЛ. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 18. Ліцензія, надана Консерваторами Альбіну Фрідріху в 1895 р. на виконання фотробіт з фіксації історичних пам'яток у Галичині.
- 34 Детальніше про це див.: Арсеніч М. Пожежа Чернелицького замку на початку ХХ століття і спроби його відбудови крізь призму архівних джерел // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – вип. 23–24. – 2013. – С. 367–375. Її ж. Losy zamku w Czernelicy na Pokuciu w latach 1880–1939 w świetle badań archiwalnych // Wiadomości Historyczne. – nr. 5: IX–X. – 2014. – S. 10–17. Опубліковано архівні документи про пожежу замку.
- 35 Казимир Пшибиславський, очевидно був сином Владислава Пшибиславського, власника маєтку в Уніжі. Після зайняття батьком посади заступника Громона консерваторів у Львові, ймовірно, саме він опікувався замком у Чернелиці.
- 36 ЦДІАЛ. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 72. У листі назва місяця «квітень» перекреслена і виправлена на «травень». Поправка, швидше за все, була зроблена автором документа.
- 37 Там само.
- 38 Там само.
- 39 Czernelica. Sprawozdania Koła c. k. Konserwatorów i Korespondentów Galicyi Wschodniej // Teka Konserwatorska. – T. 3: lipiec 1904 – marzec 1905. – nr. 22–30. – S. 2.
- 40 Ibid.
- 41 ЦДІАЛ. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 8.
- 42 Archiwum Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk. – Sygn. 5849. – 1 ark; Fotokopia z 1975 r. авторства Юзефа Ходини: Там само. – Sygn.: Negatyw nr 114218. – 1 ark. Fotokopia опублікована в: Zabytki województwa Stanisławowskiego. Wykaz z lat 1920–1929 (opracowany przez pracowników lwowskiego okręgu konserwatorskiego) / red. R. Brykowski, G. Ruszczyk. – Warszawa, 1998. – S. 132.
- 43 ЦДІАЛ. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 42. – Арк. 43.
- 44 Там само. – Спр. 45. – Арк. 63 і зв.
- 45 Czołowski A. Dawne zamki i twierdze. – S. 12–13.
- 46 ЦДІАЛ. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 63 і зв.
- 47 Szydłowski T. Ruiny Polski. Opis szkód wyorzędzonych przez wojnę w dziedzinie zabytków sztuki na ziemiach Małopolski i Rusi Czerwonej. – Lwów, 1919. – S. 99.
- 48 ЦДІАЛ. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 130. – Арк. 13.
- 49 Національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. – Віddіл рукописів. – Ф. УК 18. – Арк. 159.
- 50 Випасняк І., Яценюк Я. Чернелиця – містечко над Дністром (Короткий історичний нарис). – Чернівці, 2007. – С. 24–28.